

УДК 343.22

DOI: 10.26565/2075-1834-2020-29-33

СУБ'ЄКТИВНЕ СТАВЛЕННЯ ОСОБИ ДО ЗЛОЧИНУ ТА ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Терпелюк Є. В.,

аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна,
м. Харків, 61022, майдан Свободи 4,
e-mail: evgeniyterpelyuk@gmail.com
orcid: <https://orcid.org/0000-0003-4279-8703>

АНОТАЦІЯ: публікацію присвячено спробі теоретичного обґрунтування місця, яке посідає вимога обов'язкового врахування суб'єктивного ставлення особи до ознак вчинюваного злочину, в системі принципів кримінального права України. Для досягнення цієї мети автором були застосовані діалектичний метод, догматичний (формально-юридичний) метод, а також аналіз, синтез, індукція й дедукція. Розглянуто усталені підходи до визначення кола принципів кримінального права України. Звертається увага на поширеність в інтерпретаціях різних фахівців наявності такого принципу, як «принцип вини», який відомий також як «принцип винної відповідальності». Критично проаналізовано співвідношення кримінально-правового принципу вини і кримінально-процесуальної презумпції невинуватості. Констатовано, що принцип вини в кримінальному праві є складним. До нього входять такі елементи, як законодавче визначення вини (ст. 23 КК України), диференціація вини на форми і види (умисел та його види, необережність та її види), можливість поставлення особи в провину лише тих суспільно небезпечних наслідків (основних та кваліфікуючих ознак складу вчиненого нею злочину), які перебували в межах певного визначеного законом суб'єктивного ставлення (умислу або необережності), визначення ступеню тяжкості конкретного злочину залежно від змісту й ступеню вини, виключення кримінальної відповідальності особи за шкоду, яка не охоплювалася (і не могла охоплюватися) її суб'єктивним ставленням. Зазначений принцип передбачає також обов'язкову наявність розуміння (усвідомлення як результату евристичної, оціночної діяльності) суб'єкта до та під час вчинення злочину певних обставин (характеру і соціального змісту дії чи бездіяльності, властивостей об'єкта, особливостей потерпілого, обізнаності з певними нормами чи правилами тощо).

КЛЮЧОВІ СЛОВА: суб'єктивна оцінка; суб'єктивна сторона злочину; вина; прямиї умисел; непрямиї умисел; усвідомлення суспільно небезпечного характеру діяння; предмет усвідомлення; посягання.

СУБЪЕКТИВНОЕ ОТНОШЕНИЕ ЛИЦА К ПРЕСТУПЛЕНИЮ И ПРИНЦИПЫ УГОЛОВНОГО ПРАВА

Терпелюк Е. В.,

аспірант кафедри
уголовно-правових дисциплін
юридического факультета
Харьковского национального университета
имени В. Н. Каразина,
г. Харьков, 61022, площадь Свободы, 4,
e-mail: evgeniyterpelyuk@gmail.com
orcid: <https://orcid.org/0000-0003-4279-8703>

АННОТАЦИЯ: публикация посвящена попытке теоретического обоснования места, которое занимает требование обязательного учета субъективного отношения лица к признакам совершенного преступления, в системе принципов уголовного права Украины. Для достижения этой цели автором были применены диалектический метод, догматический (формально-юридический) метод, а также анализ, синтез, индукция и дедукция. Рассмотрены устоявшиеся подходы к определению круга принципов уголовного права Украины. Обращается внимание на распространенность в интерпретациях разных специалистов такого принципа, как «принцип вины», который известен также как «принцип виновной ответственности». Критически проанализировано соотношение уголовно-правового принципа вины и уголовно-процессуальной презумпции невиновности. Констатировано, что принцип вины в уголовном праве является сложным. В него входят такие элементы, как законодательное определение вины (ст. 23 УК Украины), дифференциация вины на формы и виды (умысел и его виды, неосторожность и ее виды), возможность поставления лицу в вину лишь тех общественно опасных последствий (основных и квалифицирующих признаков состава совершенного преступления), которые находились в пределах определенного законом субъективного отношения (умысла или неосторожности), определение степени тяжести конкретного преступления в зависимости от содержания и степени вины, исключение уголовной ответственности лица за ущерб, который не охватывался (и не мог охватываться) его субъективным отношением. Указанный принцип предполагает также обязательное наличие понимания (осознания как результата эвристической, оценочной деятельности) субъектом до и

во время совершения преступления определенных обстоятельств (характера и социального содержания действия или бездействия, свойств объекта, особенностей потерпевшего, осведомленности обо определенных нормах или правилах и т.д.).

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: субъективная оценка; субъективная сторона преступления; вина; прямой умысел; косвенный умысел; осознание общественно опасного характера деяния; предмет осознания; посягательство.

SUBJECTIVE ATTITUDE OF A PERSON TO A CRIME AND PRINCIPLES OF CRIMINAL LAW

Yevgeniy Terpeliuk,

postgraduate of Criminal and Legal Disciplines
Department of the Law Faculty
of V. N. Karazin Kharkiv National University,
Kharkiv, 61022, Freedom Square 4,
e-mail: evgeniyterpelyuk@gmail.com
orcid: <https://orcid.org/0000-0003-4279-8703>

ANNOTATION: the publication is focused on the attempt of theoretical grounding of the place obtained by the requirement of obligatory consideration of the subjective attitude of a person to the features of committed crime within the system of principles of criminal law of Ukraine. To achieve this objective, the author has applied the dialectical method, the dogmatic (formal and legal) method, as well as analysis, synthesis, induction and deduction. The established approaches to determining the range of principles of criminal law of Ukraine have been studied. Particular attention has been paid to the prevalence of the existence of such a principle as the "principle of guilt" in interpretations of various specialists. This principle is also known as the "principle of guilty liability". The correlation between the criminal principle of guilt and the criminal procedural presumption of innocence has been critically analyzed. It has been established that the principle of guilt in criminal law is complex. It includes such elements as the legislative definition of guilt (the Art. 23 of the Criminal Code of Ukraine), the differentiation of guilt into forms and types (intent and its types, negligence and its types), the possibility to blame a person for only those socially dangerous consequences (the main and qualifying characteristics of corpus delicti of the committed crime), which were within a certain subjective attitude defined by law (intent or negligence), determining the severity of a particular crime depending on the content and degree of guilt, exclusion of criminal liability of a person for damage that was not covered (and could not be covered) by its subjective attitude. This principle also implies a compulsory presence of understanding (awareness as a result of heuristic, appraisal activity) of certain circumstances (nature and social content of the action or omission, properties of the object, specific features of the victim, awareness of certain norms or rules, etc.) by the subject before and during the commission of a crime.

KEY WORDS: subjective assessment; mental element in crime; guilt; direct intent; indirect intent; consciousness of the socially dangerous nature of the act; object of consciousness; encroachment.

Постановка проблеми. Як сфера практично-прикладної соціально орієнтованої діяльності спеціально підготовлених суб'єктів кримінальне право України ґрунтується на певних сучасних (нових) й традиційних (усталених) засадничих ідеях – принципах. Принципи кримінального права визнаються фундаментальними й концептуальними ідеями галузі, котрі визначають його сутність, структуру, зміст [1, с. 823]. Вони, як зазначається в літературі, – «світоглядний «фундамент», який априорі має бути узгоджений із моральними цінностями українського суспільства, відповідати ідеологічним засадам правової системи держави, а також відбивати історично сформовані уявлення про специфіку цієї галузі, закономірності нормотворення й правозастосування у діяльності, спрямованій на протидію злочинності» [2, с. 115].

Актуальність. У кримінальному праві наразі існує кілька способів вираження принципів цієї галузі, з яких найбільш відомі: а) безпосереднє формулювання відповідних ідей і вимог в законодавстві про кримінальну відповідальність та б) виведення принципів кримінального права зі змісту закону, що вимагає його системного і телеологічного тлумачення. Оскільки у чинному Кримінальному Кодексі України (далі – КК України) не міститься норм, які були б спеціально присвячені принципам галузі, то для з'ясування змісту цих провідних засад кримінального права України доводиться користуватись як першим, так і другим методами одночасно [3, с. 19]. Тому методика й механізм вибору, відбору й обґрунтування певних ідей саме в ролі принципів кримінального права України як галузі публічного національного права наразі передбачає не лише аналіз тексту КК України, а й визнання в цій якості певних традиційних, тривалий час існуючих у фаховій правосвідомості ідей щодо призначення, змісту, застосування кримінального права та кримінального законодавства, які підтримуються всіма (або, принаймні, переважною більшістю) фахівців в цій галузі.

Мета і завдання статті. У зв'язку з викладеним вище метою цієї публікації є спроба надати оцінку місцю, яке обіймає ідея обов'язкового врахування суб'єктивного ставлення особи до ознак вчинюваного нею злочину (і, відповідно, суб'єктивного ставлення провини) у структурі кримінально-правових принципів. Для досягнення цієї мети, як уявляється, може бути застосований як традиційний для

правничих наук діалектичний метод, так і догматичний (формально-юридичний), а також аналіз, синтез, індукція й дедукція.

Огляд праць з даної проблематики. Проблематика принципів кримінального права в різний час була об'єктом уваги таких українських і зарубіжних дослідників, як М. Бажанов, М. Беляєв, В. Гацелюк, А. Жалінський, О. Житний, М. Коржанський, С. Келіна, В. Кудрявцев, В. Мальцев, М. Панов, П. Фефелов, П. Фріс та деяких інших фахівців. При цьому (і перш за все, очевидно, через відсутність вичерпних законодавчих формулювань) кількість принципів кримінального права у викладі різних авторів не збігається (коливаючись, за нашими підрахунками, від трьох ідей у викладі одних фахівців й до п'ятнадцяти в інших) [4]. Так, в одній з перших виданих з цієї проблематики робіт (П. Фефелов «Поняття і система принципів радянського кримінального права») було запропоновано найважливішими принципами кримінального права, які характеризують зазначену галузь права в цілому вважати невідворотність й індивідуалізація покарання. Інші ідеї (зокрема, законність, гуманізм, демократизм) П. Фефелов оцінював як загальноправові, які рівною мірою стосуються інших, а не лише кримінального права, галузей [5, с. 13–15]. У Теоретичній моделі Загальної частини кримінального законодавства було виділено вісім принципів, які відбивають становище особи в кримінально-правових відносинах у зв'язку із вчиненням злочину, а також права й обов'язки держави (рівність громадян перед законом, законність, особиста відповідальність, гуманізм, невідворотність відповідальності, демократизм, справедливість відповідальності) [6, с. 18–25]. Водночас, у переліках (або й у розроблених тими чи іншими науковцями системах) принципів кримінального права чимало авторів називають принцип винної відповідальності (або ж принцип вини). Враховуючи мету цієї публікації приділимо особливу увагу саме цьому питанню.

Виклад основного матеріалу. Серед принципів кримінального права часто вказується й такий, що оснований на категорії «вина», яка перш за все є категорією суб'єктивною. Так, радянський учений-криміналіст М. Беляєв виділяв наступні принципи кримінального законодавства (кримінального права), як законність, демократизм, невідворотність відповідальності, рівність всіх перед законом, принцип винної відповідальності, принцип справедливості, а також гуманізм [7, с. 209–237]. М. Коржанський писав (цитуючи фахівця зі збереженням авторської стилістики): «принципами уголовного права можуть бути визнані загальні і найважливіші положення (засади) уголовно-правового регулювання, якими визначаються основні завдання уголовного законодательства, стратегія і тактика уголовної політики держави, головні засоби та шляхи її реалізації і які безпосередньо передбачені законом або прямо з нього випливають та мають конкретну практичну дію, виконують регулятивну функцію» [8, с. 69–70]. Вказаний український автор відніс до числа принципів кримінального права такі засади, як принцип законодавчого визначення злочину, принцип особистої відповідальності, принцип винної відповідальності, принцип суб'єктивної осудності, принцип повної відповідальності (повноти осудності), принцип переваги пом'якшуючих відповідальність обставин, принцип більшої караності групового злочину, принцип повного відшкодування заподіяної злочином шкоди, принцип відповідності (пропорційності) покарання тяжкості вчиненого злочину, принцип економії кримінально-правової репресії [8]. Виділяє принцип винної відповідальності М. Панов. На його думку, цей принцип означає, що відповідальність особи можлива лише за наявності її вини у вчиненому. Посилаючись на ст. 62 Конституції України, а також на ч. 2 ст. 2 та на ст. 23 КК України фахівець резюмує, що наявність умислу або необережності (вини у певній формі й у певному виді) – необхідна передумова настання кримінальної відповідальності [9, с. 68–69]. П. Фріс серед принципів кримінального права також називає принцип відповідальності за наявності вини, при цьому розкриває його посилаючись на ч. 2 ст. 2 КК України [10, с. 13–14]. В. Смельянов, називаючи принцип винної відповідальності як один з основоположних в галузі, розкриває його наступним чином: «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вина не буде доведено у законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Тобто особа підлягає кримінальній відповідальності лише за ті суспільно небезпечні діяння, які вчинені нею винно, відносно яких встановлена її винність щодо їх вчинення» [11, с. 9–10]. При характеристиці вини в кримінальному праві автори відповідної статті Великої української юридичної енциклопедії (тому «Кримінальне право») також звертаються до ч. 1 ст. 62 Конституції України на підтвердження кримінально-правового значення вини [12, с. 77–78]. Дещо іншим чином, але, на нашу думку, в такому самому контексті така ідея розвивається і П. Воробеем, який пише: «принцип винної відповідальності полягає у тому, що особа може бути кримінально-відповідальною, може бути притягнутою до кримінальної відповідальності лише за наявності у її діях (чи бездії) вини. Лише винно заподіяна шкода може ставитися особі в вину. Невинно заподіяна шкода (casus) – випадок, незалежно від тяжкості шкоди, у вину особі не ставиться, оскільки таким чином заподіяна шкода злочином не визнається і кримінальної відповідальності за собою не тягне» [13, с. 45].

Як бачимо, на існування ідеї важливості суб'єктивного компонента в обґрунтуванні підстави кримінальної відповідальності як досить важливої для кримінально-правової теорії й практики застосування кримінального закону вказується в багатьох джерелах і багатьма авторитетними фахівцями.

Водночас, як уявляється, в багатьох випадках науковці охоплюють одним принципом одночасно дві дещо різні максими, одну з яких можна передати твердженням «особа може відповідати перед кримінальним законом лише за умови встановлення її винуватості у злочині належним органом й у спосіб, визначений чинним законодавством» (ч. 2 ст. 2 КК України), іншу – тезою «склад злочину – це єдина, законна, необхідна і достатня підстава кримінальної відповідальності, яка утворюється за обов'язкової наявності визначених кримінальним законом елементів і ознак, у тому числі певного психічного ставлення особи (вини у формі умислу чи необережності) до власного вчинюваного суспільно небезпечного діяння та його суспільно небезпечних наслідків» (ч. 1 ст. 2, ст.ст. 23–25 КК України).

Можна припустити, що в наведених вище випадках спостерігається поєднання кримінально-правової категорії вини (ст. 23 КК) як одного з елементів складу злочину та винуватості – категорії більшою мірою кримінальної процесуальної. Так, на думку фахівців з кримінального процесу, ст. 62 Конституції України, яку часто згадують представники кримінально-правової доктрини у зв'язку із принципом винної відповідальності (частина перша цієї норми), проголошує не принцип винної відповідальності, а презумпцію невинуватості [14, с. 102–103]. По суті, про неї ж ідеться у ч. 2 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.: «Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку» [15, с. 31]. Відзначимо, що аналогічну ідею зафіксовано й у Кримінальному процесуальному кодексі України, ч. 1 ст. 17 якого проголошує: «особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому цим Кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили» [16]. Втім, підкреслимо, що для фахівців з кримінального процесу ця теза виглядає як цілком інший принцип, що вимагає остаточно визначитись із галузевою приналежністю вказаної максими. В ній, безперечно, ідеться не стільки про обов'язок держави довести певне психічне ставлення особи до вчинюваного (власне, вину, яка є лише ознакою суб'єктивної сторони злочину), а, більшою мірою, те, що саме цей суб'єкт вчинив інкриміноване йому діяння, належні якості для визнання його злочинцем та для застосування до нього того чи іншого заходу кримінально-правового характеру. Досить детально ця проблема висвітлена в дослідженнях сучасного українського правника Р. Вереші. У результаті системного й семантичного аналізу категорій вини й винуватості вказаний автор доходить обґрунтованого, як на наш погляд, висновку, що в ч. 1 ст. 62 Конституції України та ч. 2 ст. 2 КК України поняття «вина» використане некоректно і потребує заміни терміном «винуватість», який позначає «висновок про те, що саме ця особа вчинила відповідне діяння, яке містить склад злочину» [17, с. 380–395]. Зазначимо, крім того, що саме словосполучення «принцип винної відповідальності» призводить до припущення, що відповідальність (кримінальна) можлива за наявності вини, але відсутності якихось інших необхідних передумов. Це, звичайно ж, не так. Таке припущення, безумовно, розходиться зі встановленою в ч. 1 ст. 2 КК України максимою, за якою склад злочину у вчиненому діянні – це єдина, законна, необхідна й достатня підстава такої відповідальності. При цьому повторимо, що така ознака, як вина, при всій її цінності, поглинається одним з елементів складу злочину – суб'єктивною стороною. Невинуваті ж відповідальності в кримінальному праві априорі існувати не може. За відсутності вини, і, відповідно, складу злочину, застосовані до особи обмеження її прав, свобод, її офіційне засудження слід кваліфікувати як протиправну (навмисну чи необережну) репресію, але аж ніяк не кримінальну відповідальність. Тому не можна погодитись із позицією авторів одного із сучасних довідкових видань із Загальної частини кримінального права України, в якому категорії «винність» та «винуватість» ототожнюються й розглядаються як «сукупність об'єктивних і суб'єктивних обставин під кутом зору того, як вони відображаються у свідомості і волі особи, що вчинила передбачене кримінальним законом діяння» [18, с. 38].

Про можливість визнання ідеї обов'язкового «ментального елементу», певного психічного ставлення суб'єкта до вчинюваного діяння однією з засад саме кримінально-правового регулювання свідчить і міжгалузеве порівняння. Так, у цивільному праві допускається застосування обов'язку зазнати цивільно-правової відповідальності незалежно від вини, підтвердженням чого є, зокрема, норма п. 1 ч. 2 ст. 1167 Цивільного кодексу України, згідно якої моральна шкода відшкодовується незалежно від вини (підкреслене нами – Є.Т.) органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, фізичної або юридичної особи, яка її завдала, якщо шкоди завдано каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки [19]. Нічого подібного в кримінальному праві представлено бути не може. Водночас, в міжнародних кримінально-правових актах замість дещо абстрактного «принципу вини» (або «винної відповідальності») загальним принципом галузі виступає вимога наявності суб'єктивної сторони. Так, ст. 30 «Суб'єктивна сторона» Римського статуту Міжнародного кримінального суду (місце розташування якої – частина 3 «Загальні принципи кримінального права»), в частині 1 якої зазначається: «якщо не передбачене інше, особа підлягає кримінальній відповідальності й покаранню за злочин..., лише в тому

випадку, якщо за ознаками, які характеризують об'єктивну сторону, воно вчинене з наміром й усвідомлено» [20]. Отже, проєкція суб'єктивного ставлення особи на об'єктивні ознаки вчиненого – це загальний принцип не лише в національному, а й в міжнародному кримінальному праві.

Можна припустити, що спеціальне виділення в кримінальному праві принципу винного ставлення до діяння (в широкому, традиційному його розумінні) має певне історичне обґрунтування. Огляд галузі в історичній ретроспективі вимагає згадати, що тривалий час людство допускало застосування кримінально-правової кари до особи лише за самий факт заподіяння шкоди. Так, Г. Фельдштейн зазначає, зокрема, що законодавство ранньої формації кримінального права задовольнялося принципом не суб'єктивного, а об'єктивного ставлення, коли для наявності відповідальності достатнім було, щоб особа викликала (зумовила) результат [21, с. 20]. За висновками М. Коржанського, суб'єктивне обвинувачення, тобто інкримінування особі вчиненого лише за наявності її вини, належить до найбільших здобутків історичного розвитку юриспруденції й кримінального законодавства. «Цивілізованість і демократичність певної правової системи, її законодавства та правосуддя визначаються головним чином, і в першу чергу, тим, яким є її обвинувачення: об'єктивним чи суб'єктивним, яке місце у законодавстві посідають ці протилежні принципи кримінальної відповідальності, в якому співвідношенні вони перебувають між собою», – підкреслював вказаний дослідник [22, с. 7].

Визнаючи важливість зазначених вище максим для підтримання сучасного кримінального права на засадах справедливості, розумності, доцільності все ж відзначимо, що деяка термінологічна плутанина при визначенні принципу кримінального права, оснований на вимозі врахування вини, як і одночасне використання різних по своїй правовій природі норм – конституційних, міжнародно-правових і національно-правових максим, які наголошують на презумпції невинуватості), певним чином «розмиває» його межі. На нашу думку, в цьому випадку слід підтримати А. Пінаєва, який вказує, зокрема, що принцип вини охоплює, вимогу, згідно якої особі інкримінується (поставляється у відповідальність) лише те, що охоплювалося його виною, а міра її відповідальності залежить від ступеня вини [23, с. 22–23]. Власне, згаданий вже вище історичний досвід розвитку галузі дозволяє стверджувати, що «принцип вини» в кримінальному праві з'явився саме з метою запобігання об'єктивному інкримінуванню й забезпеченні суб'єктивного зв'язку між актом фактично шкідливої поведінки й особистим ставленням до нього діяча. Лише таким чином (враховуючи суб'єктивне ставлення особи до вчинюваного, що, власне, і визначає наявність вини суб'єкта) можна забезпечити раціональний кримінально-правовий вплив на особу задля досягнення (негаймо або в майбутньому) таких цілей, як її виправлення, запобігання нею нових злочинів, кара. Фактичне ж нерозуміння особою суспільно небезпечного характеру своїх дій (бездіяльності) виключає можливість притягнення її до кримінальної відповідальності за умисний злочин, а неможливість розуміння виключає притягнення до кримінальної відповідальності за необережність. За наявності фізичного зв'язку між особою, діянням та шкодою й відсутності зв'язку суб'єктивного підстави для кримінальної відповідальності відсутні [3, с. 107].

Привертають увагу і, безумовно, заслуговують на підтримку думки В. Гацелюка, який, зокрема, вказав, по-перше, що кримінально-правові принципи (власне, принципи кримінального права) мають стати «ключем» до вирішення основних питань галузі щодо становища особи й характеру діяльності відповідних правозастосовних органів у зв'язку із вчиненням злочину; що такі принципи мають включати в себе керівні ідеї й основоположні засади, які надавали би громадянам, судово-слідчим органам і законодавцю узагальнене уявлення щодо того, в яких випадках особа притягується до кримінальної відповідальності і яким чином визначаються форма, межі й обсяг відповідальності [3, с. 11–12]. Є підстави для твердження, що саме в цій частині до структури принципу вини в кримінальному праві й включається (інтегрується) суб'єктивне ставлення особи до вчинюваного і, зокрема, до його об'єктивних ознак (властивостей об'єкта, предмета, потерпілого, діяння, його наслідків, способів, місця, часу і т. ін.). Так, за визначенням В. Кудрявцева та С. Келіної, принцип винної відповідальності виглядає наступним чином: особа несе кримінальну відповідальність лише за ті дії (бездіяльність) й лише за ті суспільно небезпечні наслідки, котрі настали в результаті, щодо яких встановлено її вину, тобто умисел або необережність [24, с. 108]. Така позиція видається цілком виваженою й такою, що відображає справжній зміст принципу вини у кримінальному праві. Водночас, слід помітити, що загальні питання й фундаментальні проблеми суб'єктивного ставлення в провину в українській кримінально-правовій науці досліджено мало. Як правило, фахівці концентрують увагу на змісті суб'єктивної сторони в складах конкретних злочинів, рідше – на проблематиці кваліфікації окремих злочинів та розмежування їхніх складів за суб'єктивною стороною. Найбільш ретельно їх описано, очевидно, П. Воробєєм [13]. Водночас, проблема, безумовно, потребує подальших наукових розвідок.

Висновки. Підводячи підсумки зазначимо, що принцип вини в кримінальному праві є поки що досить дискусійною максимомою. На нашу думку, за своєю структурою є складним. Як уявляється, до його складу входять такі елементи, як законодавче визначення вини (ст. 23 КК), диференціація вини на форми і види (умисел та його види, необережність та її види), можливість поставлення особі в провину лише тих

суспільно небезпечних наслідків (основних та кваліфікуючих ознак складу вчиненого нею злочину), які перебували в межах певного визначеного законом суб'єктивного ставлення (умислу або, в передбачених законом випадках, необережності), визначення ступеню тяжкості конкретного злочину залежно від змісту й ступеню вини, виключення кримінальної відповідальності особи за шкоду, яка не охоплювалася (і не могла охоплюватися) її суб'єктивним ставленням. Вимога ж встановлення вини як передумови кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 2 КК України) є складовою частиною кримінального процесуального принципу презумпції невинуватості, й перебуває у системі принципів суміжної галузі права. Крім того, зазначений принцип передбачає обов'язкову наявність розуміння (усвідомлення як результату евристичної, оціночної діяльності) суб'єкта до та під час вчинення злочину певних обставин (характеру і соціального змісту дії чи бездіяльності, властивостей об'єкта, особливостей потерпілого, обізнаності з певними нормами чи правилами тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Панов М. І. Принципи кримінального права // Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. 1064 с. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.: Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 823–827.
2. Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз): монографія. Харків: Одиссей, 2013. 376 с.
3. Гацелюк В. А. Реализация принципов уголовного права Украины: проблемы и перспективы: препринт. Луганск: РИО ЛАВД, 2003. 152 с.
4. Житний О.О. Проблеми реалізації принципу гуманізму в деяких інститутах кримінального права України//Вісник Нац. ун-ту внутр. справ. 2005. № 29. С. 19–24.
5. Фелелов П. А. Понятие и система принципов советского уголовного права. Свердловск: Сред.-Урал. кн. изд-во, 1970. 144 с.
6. Уголовный закон. Опыт теоретического моделирования: монография / отв. ред. В.Н. Кудрявцев, С.Г. Келина. Москва: Наука, 1987. 280 с.
7. Беляев Н. А. Принципы уголовного законодательства // Беляев Н. А. Избранные труды. СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. С. 209–237.
8. Коржанський М. Й. Про принципи уголовного права України//Право України. 1995. № 11. С. 69–72.
9. Панов М. І. Вступ до навчального курсу «Кримінальне право України»: лекція. Київ: Ін Юре, 2015. 104 с.
10. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Одеса. Фенікс. 2018. 394 с.
11. Смельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин: наук.-практ. посіб. Харків: Право, 2018. 142 с.
12. Борисов В. І., Комаров О. Д. Вина у кримінальному праві. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. 1064 с. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.: Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 77–78.
13. Воробей П. А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вини: Монографія. Київ: Видавництво Національної академії внутрішніх справ України, 1997. 184 с.
14. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес: навч. посіб. Київ: Ваіте, 2014. 280 с.
15. Конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 р. // Збірка договорів Ради Європи. Київ: Парламентське видавництво, 2000. С. 27–45.
16. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 12.01.2020).
17. Вереша Р. В. Суб'єктивні елементи підстави кримінальної відповідальності: підручник. Київ: Атика, 2006. 740 с.
18. Денисов С. Ф., Пузиревський М.В. Словник загальної частини кримінального права України. Чернігів: Видавництво «Десна Поліграф». 2018. 536 с.
19. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003: Закон України від № 436-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 12.01.2020).
20. Римський статут міжнародного кримінального суду: Міжнародний документ від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення 12.01.2020 р.).
21. Фельдштейн Г. С. Фельдштейн Психологические основы и юридическая конструкция форм виновности в уголовном праве. Москва: Тип. Т-ва Владимир Чичеринь, 1902. 528 с.
22. Коржанський М. Й. Презумпція невинуватості і презумпція вини. К.: Атика. 2004. 216 с.
23. Пинаев А. А. Уголовное право Украины. Общая часть. Харьков: Харьков юридический, 2005. 664 с.
24. Келина С. Г., Кудрявцев В. Н. Принципы советского уголовного права. Москва: Наука, 1988. 76 с.

REFERENCES

1. Panov M. I. Principi kriminal'nogo prava//Velika ukrains'ka juridichna enciklopedija: u 20 t. Harkiv: Pravo, 2016. 1064 s. T. 17: Kriminal'ne pravo / redkol.: V. Ja. Tacij (golova), V.I. Borisov (zast. golovi) ta in.: Nac. akad. prav. nauk Ukraїni; In-t derzhavi i prava im. V. M. Korec'kogo NAN Ukraїni; Nac jurid. un-t im. Jaroslava Mudrogo. 2017. S. 823–827.
2. Zhitnij O. O. Kriminal'ne pravo Ukraїni v mizhnarodnomu vimiri (porivnjal'no-pravovij analiz): monografija. Harkiv: Odisej, 2013. 376 s.
3. Gaceljuk V. A. Realizacija principov ugovolnogo prava Ukrainy: problemy i perspektivy: preprint. Lugansk: RIO LAVD, 2003. 152 s.
4. Zhitnij O.O. Problemi realizacii principu gumanizmu v dejakih institutah kriminal'nogo prava Ukraїni//Visnik Nac. un-tu vnutr. sprav. 2005. № 29. S. 19–24.
5. Fefelov P. A. Ponjatje i sistema principov sovetskogo ugovolnogo prava. Sverdlovsk: Sred.-Ural. kn. izd-vo, 1970. 144 s.
6. Ugovolnyj zakon. Opyt teoreticheskogo modelirovanija: monografija/otv. red. V.N. Kudrjavcev, S.G. Kelina. Moskva: Nauka, 1987. 280 s.
7. Beljaev N. A. Principy ugovolnogo zakonodatel'stva//Beljaev N. A. Izbrannye trudy. SPb.: Juridicheskij centr Press, 2003. S. 209–237.

8. Korzhans'kij M. J. Pro principii ugovnogo prava Ukraïni//Pravo Ukraïni. 1995. № 11. S. 69–72.
9. Panov M. I. Vstup do navchal'nogo kursu «Kriminal'ne pravo Ukraïni»: lekcija. Kiïv: In Jure, 2015. 104 s.
10. Fris P. L. Kriminal'ne pravo Ukraïni. Zagal'na chastina: pidruchnik. Odesa. Feniks. 2018. 394 s.
11. Emel'janov V. P. Kriminal'ne pravo Ukraïni: Zagal'na chastina. Osnovni pitannja vchennja pro zlochyn: nauk.-prakt. posib. Harkiv: Pravo, 2018. 142 s.
12. Borisov V. I., Komarov O. D. Vina u kriminal'nomu pravi. Velika Ukraïns'ka juridichna enciklopedija: u 20 t. Harkiv: Pravo, 2016. 1064 s. T. 17: Kriminal'ne pravo / redkol.: V. Ja. Tacij (golova), V.I. Borisov (zast. golovi) ta in.: Nac. akad. prav. nauk Ukraïni; In-t derzhavi i prava im. V. M. Korec'kogo NAN Ukraïni; Nac. jurid. un-t im. Jaroslava Mudrogo. 2017. S. 77–78.
13. Vorobjev P. A. Teorija i praktika kriminal'no-pravovogo stavlennja v vinu: Monografija. Kiïv: Vidavnictvo Nacional'noï akademii vnutrishnih sprav Ukraïni, 1997. 184 s.
14. Lobjko L. M., Banchuk O. A. Kriminal'nij proces: navch. posib. Kiïv: Vaite, 2014. 280 s.
15. Konvencija pro zahist prav i osnovnih svobod ljudini 1950 r. // Zbirka dogovoriv Radi Ėvropi. Kiïv: Parlaments'ke vidavnictvo, 2000. S. 27–45.
16. Kriminal'nij procesual'nij kodeks Ukraïni vid 13.04.2012 r. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennja: 12.01.2020).
17. Veresha R. V. Sub'ektivni elementi pidstavi kriminal'noï vidpovidal'nosti: pidruchnik. Kiïv: Atika, 2006. 740 s.
18. Denisov S. F., Puzirevskij M.V. Slovník Zagal'noï chastini kriminal'nogo prava Ukraïni. Chernigiv: Vidavnictvo «Desna Poligraf». 2018. 536 s.
19. Civil'nij kodeks Ukraïni : Zakon Ukraïni vid 16.01.2003: Zakon Ukraïni vid № 436-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (data zvernennja 12.01.2020).
20. Rims'kij statut mizhnarodnogo kriminal'nogo sudu: Mizhnarodnij dokument vid 17.07.1998 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (data zvernennja 12.01.2020 r.).
21. Fel'dshtejn G. S. Fel'dshtejn Psihologicheskie osnovy i juridicheskaja konstrukcija form vinovnosti v ugovnomn prave. Moskva: Tip. T-va Vladimir Chicherin#, 1902. 528 s.
22. Korzhans'kij M. J. Prezumpcija nevinovatosti i prezumpcija vini. K.: Atika. 2004. 216 s.
23. Pinaev A. A. Ugolovnoe pravo Ukrainy. Obshhaja chast'. Har'kov: Har'kov juridicheskij, 2005. 664 s.
24. Kelina S. G., Kudrjavcev V. N. Principy sovetskogo ugovnogo prava. Moskva: Nauka, 1988. 76 s.